

عنوان اثر: تقسیم کار
مؤلف / مترجم: امیل دورکیم / حسن حبیبی
ناشر / سال نشر: قلم / ۱۳۵۹

معرفی، نقد و بررسی

کتاب تقسیم کار اجتماعی که در حقیقت رساله دورکیم جامعه‌شناس شهیر فرانسوی است و ابتدا در سال ۱۸۹۳ به زبان فرانسه منتشر شد، با طرح مسئله، تعریف و تحدید موضوع، بیان شیوه‌ها و معیارهای بررسی و مطالعه آن آغاز شده، تعاریف درست و جامعه‌شناختی جایگزین برداشت‌ها و استنباط‌های نادرست و غیرجامعه‌شناختی می‌شود. سپس، نوبت به تبیین‌های صحیح و جامعه‌شناختی از موضوع و رد تبیین‌های مشهور ولی غیرنامعتبر می‌رسد. سرانجام آن روی سکه تقسیم کار اجتماعی، یعنی شکل‌های غیرعادی تقسیم کار اجتماعی معرفی و تحلیل می‌شوند و در نهایت، بر اساس تحقیق ارائه شده، جمع‌بندی بحث، نظرات و پیشنهادها محقق ارائه می‌شود. تکمیل این کار تا پیشگفتار چاپ دوم و توضیحات روشنگر بعدی ادامه پیدا می‌کند.

دکتر حسن حبیبی این اثر را در سال ۱۳۵۹ ترجمه کرده که خود علاوه بر تسلطی که بر زبان فرانسه، فارسی و عربی داشته، به مباحث حقوق، جامعه‌شناسی حقوقی و جامعه‌شناسی دورکیمی هم آشنا بوده است، خدمتی به جامعه علمی علوم اجتماعی و به خصوص جامعه‌شناسی به شمار می‌آید. در آن زمان این کتاب، دومین اثر ترجمه شده از دورکیم، پس از ترجمه کتاب قواعد روش جامعه‌شناسی که دکتر علی محمد کاردان (در سال ۱۳۴۳) آن را ترجمه کرده بودند، بود.

بررسی شکلی

شیوه نگارش دورکیم، در همه آثارش با وجود پختگی بیشتر در کارهای بعدی تقریباً وضعیت ثابت و مشابهی دارد. بیانی تا حد ممکن، استدلالی و منطقی، مناظره‌ای و در حال گفتگو با حریفان و مدعیان واقعی و مفروض، مبتنی بر انتقاد به دیگری و خود، پخته و فاخر و در سطح تخصصی کار دورکیم تا حد ممکن روان و رسا. در کل در سطح فنی و تخصصی خاص

کتاب، مطالب این اثر، نسبتاً روان و رسا است و حتی در بسیاری از موارد، قلم دورکیم و عمق تفکر نهفته در آن جذاب و حیرت‌انگیز است.

در حد اصول کتاب‌نویسی زمان نگارش اثر اصلی، قواعد ویرایشی و نگارشی مراعات شده است. البته در متن ترجمه، برخی کاستی‌ها به چشم می‌خورد، مانند: برخی غلط‌های چاپی و استفاده از علامت نقطه به جای کاما. صحافی کتاب (در نسخه مورد بررسی) معمولی، کاغذ آن گاهی و حروف‌نگاری و صفحه‌آرایی اثر خوب و نسبت به زمان چاپ اثر (۱۳۵۹) مطلوب است. اندازه فونت‌ها معمولی و مناسب بوده، مشخصات سرصفحه کتاب، تفاوت اندازه حروف در تیترها، متن و پاورقی و سایر نکات مربوطه رعایت شده است.

طرح روی جلد کتاب گویای مفهوم تقسیم کار یا اصل تقسیم‌شدگی اجزای یک کل واحد با رنگ‌های کم و بیش جالب (زرد، سورمه‌ای و سفید) است. درکل شکل ظاهری کتاب به جز نوع کاغذ و تاحدی صحافی معمولی آن، مطلوب و در حد خوب است.

دروسی که منبع فرعی یا مرجع می‌باشند، متناسب با درس و مبحث طرح شده استاد، از ایده‌ها، مفاهیم و مطالب کتاب در درجات مختلف، مستقیم یا غیرمستقیم می‌توان بهره گرفت که در آن صورت، حجم زیاد اثر مشکل زیادی را ایجاد نمی‌کند. اما در دروی اصلی مانند: «نظریه‌های جامعه‌شناسی (۱)» (مقطع کارشناسی) و «بررسی آثار صاحب‌نظران» (مقطع کارشناسی) حجم زیاد کتاب در کنار سایر منابع اصلی دروس یاد شده، مشکلاتی را ایجاد می‌کند که لازم است از طریق خلاصه کردن مطالب، انتخاب بخش‌هایی از کتاب و ارائه آن برای تکالیف دانشجویان در قالب کنفرانس و مقاله جبران شود.

بررسی محتوایی

نویسنده این اثر مانند بنیان‌گذاران اصلی جامعه‌شناسی معاصر نبوده که از ادبیات و اصطلاحات تخصصی‌ای استفاده کند که قبلاً شکل گرفته و قوام

یافته باشد، بلکه خود مبتکر و واضع مباحث، مفاهیم و اصطلاحات تخصصی بسیاری است که شاگردان مستقیم و غیرمستقیم او، بعدها از منابع تألیف شده وی بهره‌های بسیار گرفته و با کوشش فراوان توانسته‌اند برخی از مفاهیم و مطالب را در نوشته‌های خود به کار گیرند. اگرچه، پیش از دورکیم متفکران اجتماعی و تنی چند از جامعه‌شناسان بنیان‌گذار چون: اگوست کنت، کارل مارکس و هربرت اسپنسر می‌زیسته‌اند و از طریق آثار و افکار خود تأثیرات مستقیم و غیرمستقیم مثبت و منفی (همسو و ناهمسو) بر اندیشه و روش وی برجای گذاشته بودند، لیکن دورکیم توانست خود را در جایگاه یک استفاده‌کننده مبتکر و توسعه‌دهنده خلاق و نقاد قرار دهد، به طوری که مفاهیم مطرح شده پیشینیان خود را همچون: «نظریه قرارداد اجتماعی»، «روح جمعی»، «مناسک جمعی»، «تقسیم کار اجتماعی»، «مثبت‌گرایی»، «عقل‌گرایی»، «علم اخلاق»، «تمدن»، «توسعه»، «جامعه‌شناسی یا علم‌الاجتماع»، «تجربه و علم تجربی» و بسیاری از مفاهیم فنی معارف بشری اعم از: مفاهیم عقلی - فلسفی و علمی - تجربی به درستی و به‌جا و بعضاً آنها را در تعریف و در جایگاهی درست‌تر به کار برد و بر آنها، مفاهیم بسیاری نیز افزود. دورکیم در عین تأثیرپذیری از کنت و اسپنسر، در موارد بسیاری نگاه نظری و روش مطالعاتی آنها و نیز برداشتشان از مفاهیم و پدیده‌ها را به نقد کشیده و درک درست‌تری از موضوعات یاد شده به خواننده عرضه می‌کند. در خصوص مفهوم، حدود، ریشه‌ها، کارکردها و آثار تقسیم‌کار اجتماعی، وجدان جمعی، مفهوم و حدود معنا و تأثیر اصل همکاری و تعاون در شکل‌گیری جامعه، تبیین تقسیم‌کار اجتماعی و پیوند آنها با تمدن و توسعه جوامع بشری و ساختارهای مرتبط با آنها، روش‌های تحقیق و پژوهش در جامعه‌شناسی، به‌خصوص روش مقایسه‌ای و تاریخی - تکوینی، تشخیص پدیده تقسیم‌کار نابسامان و انواع آن و اصطلاحات مرتبط با این پدیده‌ها، به‌کارگیری علم تجربی اخلاق معادل جامعه‌شناسی مثبت‌گرا، ارائه درک درست‌تری از مفهوم مثبت‌گرایی جامعه‌شناسی و نسبت آن با فلسفه و بسیاری موارد دیگر، اصطلاحاتی از قبیل: همبستگی ارگانیکی و مکانیکی را به گونه متفاوتی از فردیناد تونیس به کار می‌برد و نیز اصطلاحاتی در خصوص ساخت

قطاعی، حقوق ترمیمی و تنبیهی، کارکرد تقسیم‌کار اجتماعی و ... را ابداع کرده، برخی مفاهیم پیش ساخته مانند: جرم و مجازات و همبستگی و انسجام اجتماعی را در معانی نو و متفاوتی نسبت به گذشتگان خود به کار می‌گیرد. بیشتر اصطلاحات به کار رفته در متن و نیز وجه غالب واژه‌های به کار رفته در اغلب عبارتهای مترجم محترم، برگرفته از معادل‌های عربی یا ساخته شده از مصدرهای مأخوذ از این زبان می‌باشد. به طوری که اگر خواننده از حیث آشنایی با زبان عربی و واژه‌های برگرفته و مشتق از مصدرهای این زبان دچار ضعف باشد به سختی می‌تواند به معنای معادل‌های به کار رفته و جمله‌های ترجمه شده پی ببرد؛ هرچند در مقابل، از واژه‌های نو و معادل‌های فارسی استفاده شده است. در کل کیفیت معادل‌گذاری مترجم محترم از حیث صحت، سلامت بیان و حتی فاخر بودن آن متناسب با فضای اجتماعی - زمانی و پرورش دینی ایشان اغلب صحیح ولی برای خواننده امروزی کمی دشوار و نامأنوس بوده و لذا در حد متوسط و حداکثر خوب می‌توان ارزیابی کرد.

مثال: «سازواره» در برابر «ارگان» و کلماتی مانند: «گران‌سنگ» (صفحه ۱۷۷ فصل پنجم)؛ «سراپرده» صفحه ۹۹، پاراگراف آخر، سطر ۱۵؛ اما بیشتر معادل‌های به کار رفته، همان‌طور که گفته شد، عربی و نسبت به زبان ترجمه امروزی قدیمی هستند؛ مانند: صفحه ۸۴، به ترتیب سطر یازدهم و بیست و سوم «ضمانت اجراء زاجره» به جای «حقوق تنبیهی» و «ضمانت اجرای جابره» به جای «حقوق ترمیمی»؛ صفحه ۶۳، سطر اول: «وظیفه» به جای «کارکرد» در برابر Fonction، صفحه ۴۱، پاراگراف دوم، سطر اول: «ترصد»؛ صفحه ۴۴، سطر پنجم: «عقاید مقبوله»؛ صفحه ۴۵، پاراگراف آخر، سطر پنجم: «متوازی»؛ صفحه ۱۰۰، سطر هفتم: «مضیق»؛ سطر نهم: «منطوق»؛ سطر پانزدهم: «جنحه»؛ سطر شانزدهم: «متفق علیه»؛ صفحه ۱۰۱، سطر هشتم: «رنجه» و ...

نویسنده در کتاب اصلی از ابزارهای نوین انتقال مطلب و تفهیم موضوع مانند: جدول، نقشه و ... اساساً استفاده نکرده است. اما از فوننی مانند نمودار (تنها دو مورد صفحات ۱۵۴ و ۱۵۵؛ ۱۸۵ تا ۱۸۸)، خلاصه کردن

تقسیم کار ۲۴۱

مطالب مهم، مانند: عبارت‌های ابتدای هر فصل، تقسیم‌بندی مطالب به بخش‌ها و فصول مختلف و رعایت ترتیب و ترتب آنها، طرح بحث مقدماتی، استدلال، مقایسه و تمثیل و به‌خصوص تجزیه و تحلیل‌های انتقادی، منطقی با حریفان واقعی یا مفروض و طرح زنجیره پیچیده و به هم پیوسته‌ای از استدلال‌ها و پرسش‌ها و پاسخ‌های احتمالی، جمع‌بندی و نتیجه‌گیری در انتهای کتاب و پیشگفتار چاپ دوم آن استفاده کرده است.

این کتاب موضوعی را که دنبال می‌کند (تیین پیشرفت روزافزون تقسیم‌کار اجتماعی و آثار و پیامدهای اخلاقی و اجتماعی آن) در حد خود، اثری جامع، مبتکرانه و شاید از برخی جهات هنوز هم نو و البته قابل اعتنا است. اما به عنوان یک کتاب درسی در چارچوب یک درس مشخص، جامعیت محتوایی و موضوعی ندارد. به این معنا که نمی‌توان آن را تنها منبع برای یک درس خاص معرفی کرد.

محتوای اثر مورد بررسی با عنوان و فهرست آن کاملاً انطباق دارد و حتی در این خصوص، ریزبینی و وسواس قابل توجهی به کار رفته است تا مبدا چیزی از قلم فروگذار شود.

از آنجایی که این کتاب مستقیماً برای پوشش سرفصل درس خاصی نگاشته نشده است، می‌توان گفت در درس‌های «بررسی آثار صاحب‌نظران» و «نظریه‌های جامعه‌شناسی (۱)» به عنوان یک منبع اصلی و مهم برای تجزیه و تحلیل نتیجه‌گیری‌های نظری کلی تا حدود ۳۰ تا ۴۰٪ مطالب اثر با سرفصل‌های شورای عالی برنامه‌ریزی مطابقت دارد و در دروس دیگر رشته علوم اجتماعی و حقوق متناسب با مباحث مربوطه می‌توان به عنوان منبع مرجع و فرعی از آن بهره گرفت.

داده‌ها و اطلاعات اثر متناسب با زمان نگارش آن (۱۸۹۲) و اوایل کار حرفه‌ای و آکادمیک نویسنده آن است.

ایده اصلی کتاب و مسئله طرح شده (نگاه کنید به: پیشگفتار چاپ اول و مدخل کتاب) کاوش‌های ژرف او و بیان علل و آثار اصلی تقسیم کار اجتماعی و جداسازی تبیین‌های مقبول جامعه‌شناختی از نظر وی به نام تبیین علی یا فاعلی و سپس تبیین کارکردی از تبیین‌های غیرمقبول ولی متداول

فردگرایانه، روان‌شناسی‌گرایانه، ذات‌گرایانه و غایت‌گرایانه، همگی از نوآوری‌ها و ابتکارات دورکیم به شمار می‌آید. بنیان‌گذاری رویکرد علمی و نوین جامع تجربی به عنوان علم تجربی اخلاق و بیان جایگاه و ضرورت چنین علمی در ادامه کار کنت و بلکه در تکمیل و اصلاح اندیشه وی از نوآوری‌های دیگری است که رد پای وی در این اثر به خوبی مشاهده می‌شود. (نگاه کنید به: مدخل و پیشگفتار کتاب و فصول مربوط به بیان علل تقسیم کار اجتماعی) همان‌طور که قبلاً به طور مکرر توضیح داده شد، ساخت فکری و زبانی، شیوه و اسلوب کار دورکیم به شدت منطقی - فلسفی است، به خصوص منطقی - استدلالی. این ساختار منطقی تفکر در نظم و چینش فصول کتاب و سیر بحث از طرح مسئله و بیان اهمیت، ملاحظات کلی مربوط به آن در مدخلی کوتاه و معرفی شیوه تدوین کتاب تا پایان آن به خوبی مشاهده می‌شود.

اگر چه دورکیم بیشتر براساس فهم نظری و روش استدلالی خود کار را پیش می‌برد، اما متناسب با مطلب، ارجاعات بسیاری به نویسندگان و متون زمان خود و پیش از خود در انواع معرفت بشری دارد. به علاوه، با توجه به شیوه کتاب‌نویسی در بیش از ۱۰۰ سال پیش و مرجع بودن نویسنده و ابتکار کتاب، میزان دقت در استنادات و ارجاعات اثر بسیار خوب است.

بینش فلسفی دورکیم مبتنی بر عقل‌گرایی نوین و انتقادی، مثبت‌گرایی متعادل و اصلاح‌طلبی علمی و تا حدی محافظه‌کارانه است. از حیث دکتربین تغییر اجتماعی، دورکیم غیرانقلابی، محافظه‌کار، سنت‌گرا و در عین حال علمی - آکادمیک و طالب مدرنیته‌ای اصلاح شده و رو به آینده مبتنی بر پژوهش‌های برخاسته از علم و عقل بشری است. دورکیم سنت‌گرایی گذشته‌گرا و خرافه‌پرست نیست. وی به دنبال تجزیه و تحلیل تجربی و عقلی اخلاقیات اجتماعی به عنوان وجدان جمعی است تا بر اساس مشی علمی در تأسیس نوعی اخلاق نوین، مدنی و شهروندی که تا حد ممکن با علم نزدیکی دارد و از اشکال سنتی و موجود دین فاصله می‌گیرد، از این کار استفاده کند.

از جهاتی کتاب در بیان نقش مهم جامعه‌شناختی ایده‌ها، ارزش‌ها و هنجارهای عمده بشری که اغلب منشأ دینی دارند، تأکید می‌ورزد. به عبارت دیگر، بدون نوعی اخلاق

تقسیم کار ۲۴۳

تنظیم‌بخش اجتماعی که ریشه بنیادین آن، ایده‌ها و ارزش‌های پذیرفته شده جوامع است، هر جامعه‌ای محکوم به فنا و از هم پاشیدگی است. از این حیث رویکرد کتاب مثبت ارزیابی می‌شود.

ترجمه این اثر، کامل، وفادار به متن اصلی و با توجه به دشواری‌های فنی و تخصصی متن اصلی، زبان استدلالی و ماهیت نظری کتاب و دوره زمانی انتشار اصل اثر و ترجمه انجام شده در حد قابل قبول و کم اشتباه است و به نظر می‌رسد ترجمه امانت‌دارانه و در اغلب موارد، روان و رسا است. ترجمه کتاب همان‌طور که گفته شد، با دقت انجام شده است. معادل‌یابی‌ها در اغلب موارد صحیح ولی بعضاً نامأنوس هستند؛ به جز یک یادداشت کوتاه از مترجم در ابتدای کتاب، توضیحی تکمیلی یا انتقادی و مطالب اضافه‌تری از خود ایشان به ترجمه افزوده نشده است.

پیشنهادها

همان‌طور که گفته شد، با ترجمه این اثر که خود مترجم آشنا به زبان‌های فرانسه، فارسی و عربی و مباحث حقوق، جامعه‌شناسی حقوقی و جامعه‌شناسی دورکیمی بوده است، خدمتی به جامعه علمی علوم اجتماعی، به‌خصوص جامعه‌شناسی به شمار می‌آید. پس از ۲۲ سال مجدداً این کتاب مهم را یکی دیگر از مترجمان زبردست ایرانی (آقای باقر پرهام) که قبلاً ترجمه‌هایی از وی به بازار عرضه شده بود (مبانی جامعه‌شناسی، نوشته هانری مندارس و مراحل اساسی اندیشه در جامعه‌شناسی نوشته ریمون آرون)، به شکلی تقریباً متفاوت و نثری امروزی‌تر به فارسی برگردانده شده است. با وجود ترجمه مجدد این اثر که ترجمه پیشین نایاب بوده و خدمتی ارزشمند است، اما، از ارزش کار حسینی نمی‌کاهد.

پښتو ښکته علمون انساني و مطالعات فرېښتې
پرتال جامع علمون انساني